

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА**

ПОНОМАРЕНКО ОЛЬГА ВІКТОРІВНА

УДК 37.013.42 : 371.15

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА**

13.00.05 – СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

Київ - 2001

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Запорізькому державному університеті, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор
Міщик Людмила Іванівна,
Запорізький державний університет,
завідувач кафедрою педагогіки та психології.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
Дубасенюк Олександра Антонівна,
Житомирський державний педагогічний
університет імені І.Франка, завідувач кафедрою
педагогіки;

кандидат педагогічних наук
Вайнола Ренате Хейкїївна,
Національний педагогічний університет імені
М.П.Драгоманова, доцент кафедри соціальної
педагогіки.

Провідна установа:

Харківський державний педагогічний
університет імені Г.С.Сковороди, кафедра
педагогіки, Міністерство освіти і науки України,
м.Харків.

Захист відбудеться 12 квітня 2001 року о 14.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.02 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м.Київ-30, вул.Пирогова,9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м.Київ – 30, вул.Пирогова,9.

Автореферат розіслано “_6_” березня 2001 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В.Долинська

Загальна характеристика дослідження

У період оновлення всіх аспектів життєдіяльності суспільства і реалізації Державної національної програми “Освіта” (“Україна ХХІ століття”) та законів “Про освіту”, “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” об’єктивний рівень професійної підготовки майбутнього педагога визначається сформованістю його професійних і особистісних якостей. Все очевиднішим стає той факт, що не лише сума знань, а синтез знань, умінь і професійно-етичних якостей є важливим показником ґрунтовно і різнобічно підготовленого спеціаліста. Особливо це стосується соціального педагога, головною метою діяльності якого є створення умов для саморозвитку, самоствердження особистості, а складовими цієї мети є підтримка й стимулювання людини до активної життєдіяльності.

Проте реальний аналіз якості роботи соціальних педагогів свідчить про їх слабку спеціальну підготовку саме в плані сформованості професійно-етичної культури. Саме тому, на наш погляд, професійна підготовка соціального педагога повинна стати предметом спеціальної уваги науковців, хоча деякі аспекти цієї проблеми уже висвітлювалися в окремих дослідженнях.

Так, у працях І.Д.Беха, В.Г.Бочарової, А.Й.Капської, О.А.Кузьменка, І.І.Миговича, В.М.Оржехівської розглядаються суперечності соціальної дійсності, які характеризують негативні явища серед молоді, нестабільність її соціального статусу, прагнення адаптуватися до нових умов і в новому соціумі.

У дослідженнях І.Д.Зверєвої, Л.Г.Коваль, Л.І.Міщик, О.І.Холостової та ін. розкрито окремі аспекти професійної підготовки і, зокрема, вимоги до професійно-етичної діяльності соціального педагога.

Рівень дослідження названої проблеми характеризується підвищенням в останні роки інтересу до удосконалення не загальної системи професійної підготовки соціального педагога, а розробки і вдосконалення педагогічних технологій, які б сприяли поліпшенню окремих характерологічних якостей спеціаліста.

Педагогічні аспекти професійної підготовки фахівця опрацьовані в дослідженнях А.М.Алексюка, Б.С.Кобзаря, О.Г.Мороза, М.І.Приходька, В.В.Сагарди, Г.В.Троцько та ін. Усе більшої ваги набуває підхід, який ґрунтується на визначенні вимог до розвитку спеціальних умінь, особистісних якостей спеціаліста, розробки нових методик, засобів і способів реалізації професійно-особистісного потенціалу (А.М.Бойко, Л.В.Долинська, О.А.Дубасенюк, Н.В.Кузьміна, О.В.Киричук та ін.).

Однак, незважаючи на значну кількість наукових досліджень із проблем навчання і виховання студентів вищих навчальних закладів, організація і вдосконалення умов для розвитку професійних якостей майбутнього соціального педагога потребує подальшого всебічного аналізу з позицій сучасного бачення спеціаліста в новій сфері діяльності. Недостатньо обґрунтовано теоретичні підходи до розуміння особливостей нового трактування професійної культури соціального педагога, організації завдань і технологій щодо її формування у вищому навчальному закладі. Майже не знайшли у наукових працях свого висвітлення педагогічні умови розвитку професійних якостей майбутнього соціального педагога, зокрема таких, як професійно-етична культура.

Зважаючи, на соціальну значущість проблеми становлення майбутнього соціального педагога, а також недостатність її дослідження нами визначено тему наукової роботи: **“Формування професійно-етичної культури соціального педагога”**.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень Запорізького державного університету та затверджено Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології АПН України (протокол №7 від 26 жовтня 2000 року).

Об’єкт дослідження - професійна підготовка соціального педагога.

Предмет дослідження - процес формування професійно-етичної культури соціального педагога в системі освіти у вищому навчальному закладі.

Мета дослідження - визначення сукупності психолого-педагогічних умов ефективного формування професійно-етичної культури соціального педагога.

Гіпотеза дослідження: становлення і розвиток професійно-етичної культури соціального педагога буде здійснюватись успішно, якщо у цьому процесі дотримуватимуться такі психолого-педагогічні умови:

- ознайомлення студентів із професійними знаннями, етичними нормами та гуманістичними цінностями соціально-педагогічної діяльності;
- наявність широкого спектру практичних форм роботи, спрямованих на розвиток умінь і навичок професійної та міжособистісної взаємодії;
- об'єднання всіх компонентів процесу формування професійно-етичної культури в єдину цілеспрямовану систему виховання майбутніх соціальних педагогів у вищому навчальному закладі.

Відповідно до мети і гіпотези були визначені такі **завдання дослідження:**

- визначити сутність, зміст і структуру професійно-етичної культури соціального педагога;
- визначити критерії діагностування та рівні сформованості професійно-етичної культури соціального педагога в процесі професійної підготовки;
- розкрити та обґрунтувати психолого-педагогічні умови, які забезпечують ефективність формування професійної культури соціального педагога (шляхи, фактори, засоби і прийоми);
- розробити науково-практичні рекомендації щодо удосконалення системи формування професійно-етичної культури соціального педагога в навчально-виховному процесі.

Методологічною і теоретичною основами дослідження є сучасні погляди на сутність особистості та актуалізацію особистісного потенціалу (І.Д.Бех, Л.П.Буєва, А.Маслоу); концептуальні положення формування особистості (В.Г.Асєєва, Л.І.Божович, М.М.Поташник, Т.С.Яценко); особливості професійної підготовки у вищому навчальному закладі (А.М.Алексюк, В.І.Бондар, І.А.Зязюн, В.А.Семиченко, С.О.Сисоєва та ін.), і, зокрема, формування професійних якостей соціального педагога (А.Й.Капська, Л.Г.Коваль, Л.І.Міщик, С.Я.Харченко); принцип соціально-історичної обумовленості педагогічної діяльності, а також системний, культурологічний та аксеологічний підходи до аналізу соціально-педагогічних явищ (В.Г.Бочарова, І.А.Зимня, Г.М.Сагач, Б.Ю.Шапіро).

Для розв'язання поставлених завдань використовувався комплекс **методів** дослідження:

- теоретичний - аналіз філософської, соціологічної та психолого-педагогічної літератури, програмно-методичної документації, а також класифікація, систематизація та узагальнення одержаної інформації;
- емпіричний - вивчення й узагальнення досвіду (спостереження, бесіда, інтерв'ювання, тестування); моделювання; педагогічний експеримент (констатуючий і формуючий); статистична обробка отриманих матеріалів.

Базою дослідно-експериментальної роботи обрано Запорізький державний університет та Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, Запорізьке педагогічне училище, науково-методичне об'єднання вчителів Хортицького районного відділу освіти м.Запоріжжя, Запорізький обласний центр соціальних служб для молоді. Дослідженням було охоплено 299 студентів, 68 соціальних педагогів. Відповідно до поставлених завдань дослідження проводилося в три етапи упродовж 1994-2000 років.

Наукова новизна дослідження:

- розкрито основні структурні компоненти соціально-педагогічної роботи як професії (мета, зміст, організаційні форми, принципи, професійні якості), а також основні соціокультурні принципи, які визначають характер даної професії: принципи

компетентності, принцип етичної відповідальності перед суспільством і перед клієнтом, принцип професійної етики;

□ визначено провідні тенденції формування етики і професійної культури, пов'язаної з соціальною роботою в дитячому та молодіжному середовищі;

□ визначено критерії діагностування (міра наближення за змістом і пріоритетами до професійно-етичних норм особистих цінностей соціального педагога; якості, які характеризують професіонала і які проявляються у професійній взаємодії; рівень співвідношення “Я-реального” і “Я-ідеального” як характеристики професійно-етичного розвитку соціального педагога; узгодженість поведінки соціального педагога у професійній взаємодії зі стандартами поведінки; міра креативності в реалізації професійно-етичних цінностей), та рівні сформованості професійно-етичної культури: пристосувальний, коли поведінка характеризується стереотипною, нетворчою, негнучкою відповідно стандартам поведінки; усвідомлений, коли в основі поведінки соціального педагога лежить внутрішня мотивація та інтерес до професійно-етичних норм; та творчий рівень, коли соціальний педагог живе і працює, використовуючи професійно-етичні норми як власні життєві орієнтири.

□ обґрунтовано психолого-педагогічні умови ефективного формування професійно-етичної культури соціального педагога: (ознайомлення студентів із професійними знаннями, етичними нормами та гуманістичними цінностями соціально-педагогічної діяльності; наявність широкого спектру практичних форм роботи, спрямованих на розвиток умінь і навичок професійної та міжособистісної взаємодії; об'єднання всіх компонентів процесу формування професійно-етичної культури в єдину цілеспрямовану систему виховання майбутніх соціальних педагогів у вищому навчальному закладі).

Теоретичне значення дослідження полягає у доповненні соціальної педагогіки положеннями про сутність, зміст і структуру, критерії діагностування сформованості основних компонентів та мету й умови формування професійно-етичної культури як інтегративного утворення особистості соціального педагога, що дозволить вирішувати освітні, соціальні та культурологічні завдання у майбутній професійній діяльності.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що висвітлені в ньому теоретичні і практичні положення розширюють наукові уявлення про систему формування професійно-етичної культури соціального педагога; вони можуть бути використані у процесі вивчення курсів “Етика соціального педагога” та “Технології діяльності соціального педагога”, а розроблені методичні рекомендації, завдання, тести, рольові та ділові ігри можуть істотно поліпшити якість професійної підготовки соціальних педагогів та бути використаними на курсах і тренінгах з метою підвищення кваліфікації соціальних педагогів.

Особистий внесок автора полягає в уточненні поняття, визначенні змісту і структури професійно-етичної культури, розробці критеріїв діагностування сформованості цього утворення та обґрунтуванні умов і розробці технологій, спрямованих на оптимізацію процесу формування такого феномена протягом усього періоду навчання студентів у вищому навчальному закладі.

Вірогідність і надійність результатів дослідження забезпечується комплексним використанням методів і методик, методологічною і теоретичною обґрунтованістю вихідних положень дослідження, оцінно-кількісним і якісним аналізом одержаних даних, результативністю формування професійно-етичної культури у майбутніх соціальних педагогів.

Апробація і впровадження результатів дослідження здійснювалися під час експериментальної роботи на факультеті соціальної педагогіки і психології Запорізького державного університету. Основні теоретичні та практичні положення обговорювались на Всеукраїнських науково-практичних конференціях “Профорієнтація та довузівська підготовка майбутніх спеціалістів: проблеми, досвід, перспективи” (1999 р., Чернігів),

“Безперервна педагогічна практика студентів як первинна форма їх професійної підготовки” (1999 р., Вінниця), “Інновації в сучасному педагогічному процесі: теорія та практика” (1999 р., Луганськ) на звітних наукових конференціях викладачів та науковців Запорізького державного університету.

Структуру дисертації, основний текст якої викладено на 152 сторінках комп’ютерного набору, утворюють вступ, два розділи з висновками до кожного з них, загальні висновки, список використаних джерел із 232 найменувань та 4 додатки. Робота містить 11 таблиць, 2 схеми та 2 діаграми.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовується вибір теми, її актуальність і доцільність, визначається об’єкт, предмет і мета дослідження, формулюється гіпотеза, завдання, методологія та основні методи дослідження, розкриваються його наукова новизна, теоретичне і практичне значення, особистий внесок здобувача, апробація і впровадження результатів дослідження та відомості про структуру роботи.

У першому розділі – *“Теоретичні засади формування професійно-етичної культури соціального педагога у вищому навчальному закладі”* – розглядаються історико-методологічні засади соціально-педагогічної діяльності. Аналіз античної культури дозволив побачити, що саме в цей період були сформульовані надзвичайно важливі етичні проблеми та різні варіанти їх вирішення, які в основному пізніше сприяли розвитку різних напрямків морального виховання у багатьох державах. Ідеал релігійної педагогіки середньовіччя представляє синтез християнства й античної етики. До проблеми християнської моралі та духовності зверталися багато відомих філософів і педагогів. У слов’янській педагогічній науці фундатором цього напрямку вважається київський князь Володимир.

У Повчанні Володимира Мономаха чітко сформульовані загальні моральні правила, серед яких і етичні правила доброчинності, і повага до людини, й уміння бути корисним, бути вірним даному слову, робити людям добро й уникати зла, творити милостиню.

На початку ХУІ століття висувається ідеал виховання нової людини: ділового джентельмена, який уміє вести справи, мислячої особистості. Відомий англійський філософ цього часу Джон Локк визначав добро як таке, що може принести чи збільшити задоволення, зменшити страждання і вберегти від зла.

ХУІІІ-ХІХ століття стали епохою формування буржуазної моралі. Сутність загальнолюдської моралі і педагогічної в тому числі, відображали індивідуалістичну мораль, оскільки в новому суспільстві кожен був “сам за себе”.

Велике значення у вивченні зазначеної проблеми мали дослідження М.І.Пирогова (“Школа життя”), Л.М.Толстого (“Яснополянська школа”), К.Д.Ушинського. Послідовники К.Д.Ушинського - М.П.Драгоманов, Б.Д.Грінченко, С.М.Русова - з успіхом експериментували і розвивали вітчизняну педагогіку, яка сприяла розвитку теоретичних основ оновлення форм і засобів морального виховання.

У ХХ столітті гуманізація усього суспільного стала тенденцією. Людина і її життя проголошені абсолютною цінністю.

У зв’язку з цим особливого значення набуває професія соціального працівника і соціального педагога.

Провідним фактором виховання стає не релігія, а наукові знання людини, знання соціальних процесів. Альтруїстичний імператив стає основою професійної етики нової професії, яка в цей період визначається як самостійна й невід’ємна частина соціальної роботи. Етичні вимоги починають виступати як категорійний імператив, як обов’язкове виконання вимог і законів названої професії.

Введення в Україні професії “соціального педагога” було законодавчо затверджено у 1992 році. Професійно-етична культура, яка певною мірою сформувалася на Русі, в Україні, на наш погляд, має базуватися на традиційних філософських, етичних

принципах. На цих же принципах, на нашу думку, формується ідеологія соціально-педагогічної роботи як системи поглядів і цінностей стосовно соціально слабо захищених груп та індивідів.

Таким чином, *професійно-етичну культуру соціального педагога ми розглядаємо як систему моральних цінностей та етичних норм, які стали внутрішніми переконаннями особистості, в основі яких лежить альтруїстичний імператив.*

Професіоналізм соціального педагога є сумою трьох складових: змісту діяльності, її ефективності, і міри спрямованості на соціально-значущі цілі.

Основними складовими змісту професійної діяльності соціального педагога є: високий рівень соціально-педагогічних знань; високий рівень володіння уміннями і технологіями роботи.

Сутність професійно-етичної культури соціального педагога проявляється через альтруїстичний характер її ціннісного змісту, через спрямованість на гуманізацію професійних відносин, а також у творчій самореалізації моральних переконань та ідеалів адекватно до етичних норм соціально-педагогічної діяльності.

Показниками наявності професійно-етичної культури можуть служити певні якості особистості (О.А.Дубасенюк, М.М.Закович, І.І.Мигович, В.В.Сагарда) й поведінка, узгоджена з вимогами професійно-етичних правил. У структурі професійно-етичної культури можна виділити чотири компоненти: *аксіологічний*, який дозволяє розкривати професійно-етичну культуру соціального педагога як сукупність педагогічних цінностей; *технологічний*, що виступає як спосіб соціально-педагогічної діяльності; *творчий*, який є свідченням прояву педагогічної творчості соціального педагога, і *особистісний*- розкриває професійно-етичну культуру соціального педагога як специфічний спосіб реалізації сутнісних сил людини.

Повноцінна реалізація професійно-етичної культури можлива за умови наявності *функціональних компонентів – аксіологічного, регулятивного, нормативного, та виховного.*

У взаємодії структурні компоненти і функціональні компоненти утворюють систему професійної культури соціального педагога.

Системоутворюючим ядром є ціннісний компонент який презентує зміст внутрішньої моральної культури соціального педагога.

З позицій педагогічно-культурологічного підходу (І.Ф.Ісаєв, А.Й.Капська, В.А.Сластьонін) обов'язковою умовою реалізації професійно-етичної культури є володіння технологією професійної взаємодії і спілкування.

Для здійснення системної роботи зі студентами в умовах вищої школи ми відстежували динаміку завдяки створеній нами схемі перспективи розвитку професійно-етичної культури студента (див.рис.1).

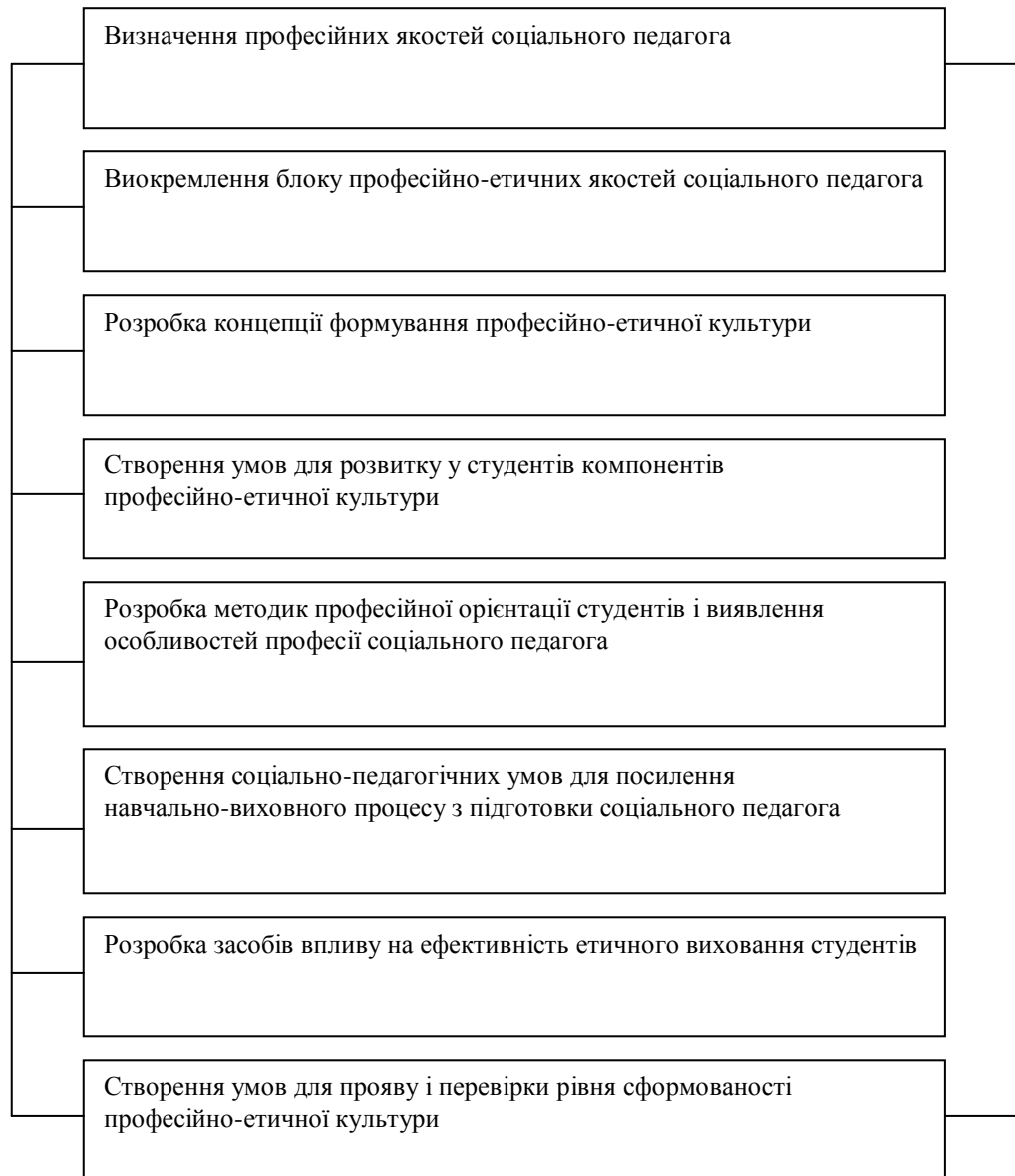

Рис. 1.

Ці блоки взаємопов'язані і стали в нашому дослідженні основою у розробці структури професійно-етичної підготовки майбутніх спеціалістів.

У другому розділі – **“Педагогічні умови формування професійно-етичної культури соціального педагога”** висвітлюються результати експерименту з формування професійно-етичної культури майбутніх спеціалістів як обов'язкового органічного компонента професіоналізму. Метою опитування 68 спеціалістів соціально-педагогічної сфери, та 299 студентів факультету соціальної педагогіки та психології Запорізького державного університету було виявлення цінностей соціальних педагогів. У результаті аналізу одержаних даних був упорядкований перелік цінностей соціальних педагогів і прорангований за рівнем значущості.

Було визначено основні критерії професійно-етичної культури: - міра наближення за змістом і пріоритетами до професійно-етичних цінностей, яка характеризує рівень професійно-особистісного розвитку; узгодженість поведінки до стандартів професійно-етичної діяльності; міра креативності в реалізації професійно-етичних цінностей; наявність показників прояву професійно-етичної культури, які дозволили виділити три *рівні* її сформованості: *приспосувальний* (морально-етичні норми дотримуються під впливом зовнішнього оточення, цінності професії не є особистісними

моральними принципами); *усвідомлений* (визнання норм і правил поведінки є результатом розуміння цілей, завдань і цінностей професії), і *творчий* (простежується максимальне наближення особистої ієрархії морально-етичних цінностей до нормативної системи професійно-етичних цінностей).

Соціальні педагоги у ході опитування називають такі якості, які, на їх думку, повинні бути притаманними представникам їхньої професії: достатній рівень професійних знань і вмінь; відповідальність; ретельність і добросовісність; зацікавленість у результатах своєї праці; упевненість у собі, своїх знаннях і діях; терпимість; тактовність; взаємоповага; володіння навичками самоконтролю, уміння передавати свій практичний досвід; прагнення до самовдосконалення; небайдужість у ставленні до інших і здатність співпереживати; наявність потреби у спілкуванні з дітьми; творча активність; збереження конфіденційності. Окрім того, соціальні педагоги зазначають, що люди такої професії зобов'язані бути порядними й завжди бути другом для дітей різного віку. Із переліку цінностей очевидно, що більшість із них мають досить виразний моральний характер чи передбачають наявність певного морального підґрунтя. Це переконливо свідчить про те, що загалом соціальні педагоги усвідомлюють важливість наявності моральних якостей особистості для роботи у сфері соціального виховання дітей та молоді.

За час наукового експерименту респондентам було запропоновано перелік якостей, з яких вони повинні були оцінити важливість цих якостей для соціального педагога та здійснити самооцінку щодо наявності їх у кожного з опитуваних. Це дозволило нам порівняти рівень наближення “Я-реального” і “Я-ідеального”. Важливим моментом проведення експерименту була організація самооцінювання. Результати опитування дозволили зробити висновок про високий рівень професійно-етичної культури саме практиків соціально-педагогічної сфери. Опитані соціальні педагоги мають усвідомлений і творчий рівень професійно-етичної культури. Аналізуючи перелік професійних якостей, здійснений студентами, ми виявили, що він не настільки широкий, як у практиків, і відображає більшою мірою пристосувальне бачення, ніж професійно-особисте. Рівень професійно-етичної культури студентів було визначено в основному як пристосувальний (90.2 процента опитаних).

Проаналізувавши зміст програм навчальних дисциплін для майбутніх соціальних педагогів, можна стверджувати, що чимало з них мають певне етичне і психолого-педагогічне навантаження, серед яких, зокрема, інтегративний курс “Професійна етика”. Цей курс читався в основному як теоретичний, без спрямованості на формування професійно-етичної культури. Тому було обґрунтовано, по-перше, доцільність внесення змін у зміст навчальної програми “Професійна етика”, а по-друге, - необхідність розробки і впровадження в університеті системи професійно-етичного розвитку студентів, зокрема майбутніх соціальних педагогів.

До курсу “Професійна етика” за новою назвою “Професійно-етична культура соціального педагога” було внесено теми лекцій із питань етичної теорії та історії становлення професійно-етичних норм, культури соціального педагога, міжнародного кодексу соціального працівника: “Історія морально-етичних норм життєдіяльності особистості соціального педагога”, “Основні морально-етичні вимоги до професії соціального педагога”, “Кодекс педагогічної етики” та інші.

Перевірити засвоєння відповідних знань та рівень їх інтериоризації можна було лише за умови залучення студентів до різних видів діяльності, де ознаки морально-етичної культури проявляються найповніше. Саме діяльнісний підхід є однією з умов, яка дозволяла простежити за тим, чи стали набуті знання внутрішнім надбанням студентів. Якраз у цьому і реалізується *аксіологічний (пізнавальний) компонент* технології формування у студентів морально-етичної культури.

На вихідному етапі основним методом формування умінь і навичок у студентів став блок соціально-педагогічних ситуацій, а саме: робота з дітьми вулиці, робота з неповнолітніми правопорушниками, робота з дітьми-сиротами, що дозволило включати

окремих осіб, мікрогрупу чи групу у вирішення конкретних професійних завдань, які потребували при цьому прояву відповідних моральних якостей або вчинків, пов'язаних із моральним вибором.

Не менш важливим методом у технології навчання студентів було використання психолого-педагогічних тренінгів, зміст яких спрямований на вироблення навичок вступати у взаємодію з клієнтами, тактовно і цілеспрямовано вести з ними бесіду, урахувати інтереси й потреби клієнта, розуміти його мотиви вчинків і поведінки, знаходити до них індивідуальний підхід, прогнозувати їх розвиток, результати роботи та післядію. Ще одна умова, що впливає на якість формування морально-етичної культури, – організація науково-дослідної роботи студентів, яка сприяла не лише поглибленню необхідних знань, а й активізувала процес самореалізації, самовдосконалення.

Важливе значення у формуванні професійно-етичної культури є *ціннісно-мотиваційний* компонент.

Уявлення про моральні вимоги й норми соціально-педагогічної роботи формуються не лише у процесі безпосереднього навчання і практичної діяльності, але й у процесі всієї життєдіяльності студентів у позанавчальний час. Це і неформальне спілкування у групах за інтересами, і з фахівцями соціальної та виховної сфери, з педагогами університету, це і спільне проведення часу з підлітками та молоддю, які потребують особливої уваги, – усе це в цілому змушує студентів подивитися по-новому і на характер, і на зміст майбутньої професії, і на свою готовність працювати в такій сфері. Тобто, по суті, у процесі практичної діяльності “*уточнюється*” мотивація студента і його орієнтація у виборі майбутньої діяльності.

Істотне значення у технології навчання студентів відіграє *особистісно-творчий* компонент, який спрямований на розвиток продуктивних сил у майбутнього соціального педагога. Цьому сприяє створення умов для творчої самореалізації студентів, яка зароджується і розвивається на основі ідеї, що захоплює соціального педагога.

Виокремлення компонентів технології формування професійно-етичної культури соціального педагога дозволило нам визначити основні напрямки роботи, що знайшли свій прояв у таких технологічних процедурах як:

- реалізація моральної та етичної освіти шляхом передачі студентам знань про загальні категорії етики, історії морально-етичних норм, різних етичних поглядів, змісту професійно-етичних норм і гуманістичних цінностей соціально-педагогічної діяльності;
- моделювання соціально-педагогічних ситуацій, у яких необхідно приймати рішення щодо морального вибору у процесі професійної взаємодії з різними суб'єктами соціально-педагогічної діяльності; створення запрограмованих ситуацій і можливих варіантів вирішення поставленого завдання; обговорення ходу технологічних дій, прийнятих рішень, шляхів досягнення результатів із включенням у цей процес педагогів-експертів, педагогів-практиків;
- застосування педагогічного тренінгу з метою розвитку вмінь і навичок спілкування та взаємодії з різними типами клієнтів і професіоналів, а також використання вправ, спрямованих на розвиток професійної інтуїції, творчих здібностей, вербального й невербального спілкування, уміння працювати у творчій мікрогрупі тощо;
- соціально-педагогічна діяльність у ході практики в реальних умовах у різних соціальних інститутах, де вирішуються конкретні проблеми під керівництвом педагога-практика чи педагога-методиста;
- реалізація студентами програм соціально-педагогічної роботи, розроблених спільно з педагогами вищої школи і спрямованих на допомогу дітям і молоді;
- створення умов для неформального спілкування з педагогами та представниками-професіоналами соціально-педагогічної сфери, які пов'язані з реалізацією конкретних програм;
- створення організаційно-педагогічних умов для творчої самореалізації і саморозвитку студентів (створення наукових проблемних груп, надання можливостей

оприлюднювати результати наукових пошуків, проведення науково-практичних конференцій, конкурсів студентських праць, практичних зборів-семінарів та ін.);

– формування у студентів емоційно позитивного ставлення до обраної професії, до проблем дітей та молоді, до самого змісту соціально-педагогічної роботи;

– моделювання і створення цілеспрямованої системи формування професійно-етичної культури майбутнього соціального педагога, яка включає перспективний план і програми діяльності студентів, комплекс різноманітних організаційних форм і їх характеристику з відповідною спрямованістю на весь період навчання студентів в університеті;

- організація читання курсу “Професійно-етична культура соціального педагога”, у якому представлена технологія формування професійно-етичної культури майбутнього спеціаліста.

Аналіз наявної теоретичної бази у студентів, виявлення об’єктивних передумов щодо формування у майбутніх соціальних педагогів професійно-етичної культури та організація і проведення експерименту дозволили простежити динаміку сформованості якостей - показників професійно-етичної культури.

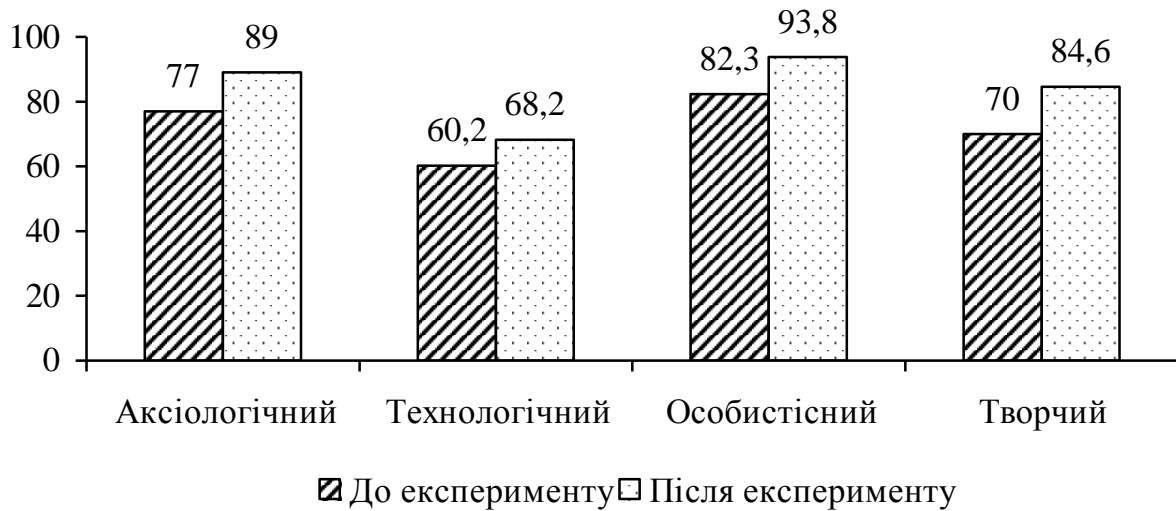
На основі запропонованого списку студенти створювали ідеальну модель професійних якостей соціального педагога, наявність яких є свідченням прояву професійно-етичної культури.

До цього списку увійшли такі якості: тактовність, повага до дитини, комунікабельність, ретельність, мобільність, вміння оперативно переключатися, емоційність, артистизм, креативність, вміння зацікавити, альтруїзм, інтелектуальність, відповідальність, здатність до педагогічної рефлексії, зацікавленість у позитивних результатах соціально-педагогічної діяльності, здатність до самоконтролю, емпатійність, професіоналізм, вміння любити дітей. Перелік зазначених якостей свідчить про достатнє усвідомлення студентами важливості морально-етичних якостей особистості для соціально-педагогічної діяльності.

Проектування експериментально-дослідної роботи було спрямоване на вирішення таких завдань: забезпечення загальної культури майбутніх спеціалістів у сфері соціально-педагогічної діяльності; професійно-етичної компетентності; усвідомлення студентами потреби й особливостей розвитку власних професійно-етичних якостей.

У ході лекцій ми акцентували увагу на суті і особливостях професії соціального педагога і соціального працівника, на цілях і завданнях, культурі як феноменальному компоненті у соціально-педагогічній діяльності; прояві професійно-етичної культури у ході реалізації різних функцій соціального педагога.

На практичних заняттях основна увага спрямовувалась на усвідомлення складності і багатогранності соціально-педагогічної діяльності, виявленні й усвідомленні студентами власних системи цінностей та прийняття як загально-людських, так і професійних норм морально-етичної поведінки. Характер практичних занять потребував використання методів творчих завдань і вправ, тестів, мозкового штурму, самооцінки, рольових ігор, ситуативних дій, тренінгів, творчих звітів, проектування реальної діяльності. Вони сприяли розвитку культури спілкування, особистісної взаємодії з клієнтом, оперативності і гнучкості у вирішенні конфліктної ситуації, умінь розробляти адактивні тренінги, вести індивідуальну роботу у різних мікросередовищах тощо. Це дозволило простежити за динамікою сформованості у студентів компонентів професійно-етичної культури.

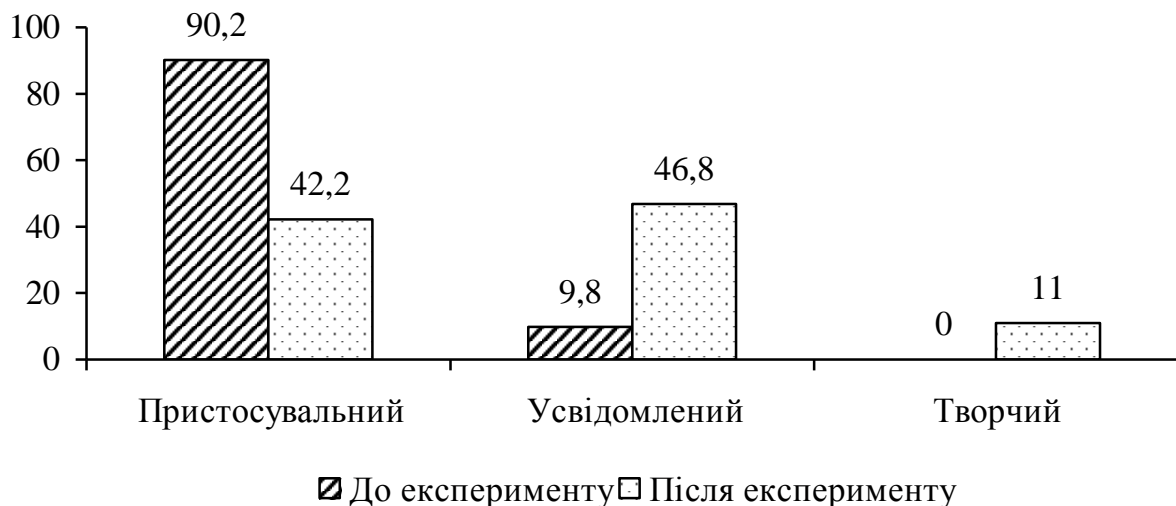

Порівняння результатів експериментальної роботи щодо розвитку і наявності певного рівня професійно-етичної культури у студентів експериментальної групи доводять тенденцію зміни показників, що є свідченням ефективності проведеної роботи.

Читання в експериментальних групах спеціально розробленого автором дослідження навчального курсу “Професійно-етична культура соціального педагога” в поєднанні з іншими формами роботи зумовили поступове підвищення рівня професійно-етичної культури студентів.

Виявлені кількісні показники засвідчують помітне зміщення кількості студентів від “приспосувального” рівня (на початку - 90,2 відсотка) до “усвідомленого” (у кінці - 46,8 відсотка), а 11,0 відсотків досягли “творчого” рівня розвитку професійно-етичної культури.

Діаграма 2.

Ці показники свідчать не лише про ефективність організаційно-педагогічної роботи, спрямованої на професіоналізацію, а й про доцільність та ефективність курсу “Професійно-етична культура соціального педагога”, спрямованого на актуалізацію знань і формування вмінь прояву морально-етичних цінностей, які домінують серед професійних якостей соціального педагога.

З метою координації основних професійних та професійно-етичних вимог до студента спеціалістами була запропонована модель соціального педагога. А для здійснення системної роботи з студентами в умовах вищої школи ми відстежували

динаміку професійно-етичної культури завдяки впровадженню в практику створеної нами системи поетапної роботи з студентами, відображеної на малюнку 1.

Вибудована і реалізована логіка формування у майбутніх соціальних педагогів професійно-етичної культури підтвердила наші прогнози щодо можливості розвитку блоку відповідних якостей, незважаючи на те, що окремі студенти навіть після експериментального навчання залишилися на “приспосувальному” рівні.

Узагальнені результати проведеного дослідження підтвердили висунуту нами гіпотезу і дали змогу сформулювати такі **висновки**:

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення проблеми формування професійно-етичної культури соціального педагога, яке проявилось у визначенні сутності, змісту і структури професійно-етичної культури педагога, обґрунтуванні умов підвищення ефективності її формування та розробці практичних рекомендацій щодо удосконалення системи фахової підготовки соціальних педагогів.

1. Соціальна робота ще у своєму зародженні мала характер добродійної діяльності, але поступово функції соціальної допомоги і підтримки стала виконувати частково і держава, яка усвідомлює значущість і необхідність вирішення цієї важливої соціальної проблеми. Оскільки цінність людини у суспільстві визначається в основному ідеологією і рівнем культури суспільства, то питання значущості і ролі соціального педагога також підпорядковані їм.

Рівень розвитку суспільства впливає на його готовність надавати реальну допомогу окремим особам, на спрямованість і повноту цієї допомоги, на вимоги до діяльності соціального працівника і соціального педагога та на зміст їхньої професійно-етичної культури. Такою ж мірою можна говорити про зворотній процес: рівень соціально-педагогічної роботи є показником рівня розвитку суспільства і його культури.

2. Гуманізація суспільного ладу стає провідною тенденцією в усьому світі. І реалізувати цю тенденцію в Україні мають саме практичні психологи, соціальні працівники та соціальні педагоги, професія яких вимагає володіння низкою професійно-етичних якостей, і зокрема, таких, які у комплексі становлять професійно-етичну культуру. Останню ми розглядаємо як систему професійно-етичних цінностей, які стали внутрішньою потребою, внутрішніми переконаннями особистості. Професійно-етична культура виконує аксіологічну, нормативну, регулятивну і виховну функції.

3. Професійно-етична культура соціального педагога має такі структурні компоненти:

- аксіологічний – характеризує професійно-етичну культуру як сукупність педагогічних цінностей. У ролі педагогічних цінностей виступають особливості соціально-педагогічної діяльності, що дають змогу не тільки задовольнити потреби соціального педагога, але й служать орієнтиром його соціальної і професійної активності, спрямованої на досягнення поставлених цілей;

- технологічний – визначає шляхи здійснення соціально-педагогічної діяльності, способи задоволення потреб щодо спілкування, одержання нової інформації, передачі набутого досвіду;

- творчий, який проявляється у гнучкості, варіативності, винахідливості, рішучості й нетрадиційності рішень і поведінки у професійній взаємодії;

- особистісний – розкриває професійно-етичну культуру соціального педагога як специфічний спосіб реалізації сутнісних сил людини.

4. Морально-психологічна модель соціального педагога, включає такі цінності, як творчий характер і соціальна значущість його праці, можливість самореалізації, любов і прихильність до дітей, тактовність і толерантність, доброзичливість, справедливість, принциповість, здатність правильно оцінити внутрішній стан іншої людини, співчувати, співпереживати, бути прикладом для наслідування, стимулювати чи втішати людину, добирати необхідний стиль спілкування, самостійність і творчість у прийнятті рішень

тощо. Ці якості можуть проявлятися лише завдяки усвідомленій, цілеспрямованій й соціально орієнтованій діяльності спеціаліста, взаємодії з клієнтами і колегами та морального розвитку самого суспільства.

5. Критеріями професійно-етичної культури соціального педагога визначено:

- а) міра наближення за змістом і пріоритетами до професійно-етичних норм особистої ієрархії цінностей соціального педагога;
- б) наявність якостей, які характеризують професійно-етичну культуру соціального педагога і які проявляються у професійній взаємодії (комунікабельність, доброзичливість, тактовність, толерантність, почуття міри, справедливість, прагнення до самовдосконалення, творча активність);
- в) співвідношення “Я – реального” і “Я – ідеального”, що характеризує рівень професійно-етичного розвитку соціального педагога;
- г) узгодженість поведінки соціального педагога у професійній взаємодії зі стандартами поведінки, визначеними вимогами до соціального педагога;
- д) міру креативності в реалізації професійно-етичних цінностей.

6. Сформованість професійно-етичної культури соціального педагога характеризується такими рівнями:

– пристосувальний – коли цінності професії не є для людини особистими моральними принципами. Людина дотримується відповідних норм під впливом зовнішнього оточення; поведінка характеризується стереотипною, нетворчою, негнучкою відповідністю стандартам поведінки;

– усвідомлений рівень - властиві свідомі визначення норм поведінки і правил, що є результатом розуміння соціальним педагогом цілей, завдань і цінностей професії; спостерігається загострення співвідношення “Я – реального” і “Я – ідеального”; в основі поведінки соціального педагога лежить внутрішня мотивація та інтерес до професійно-етичних норм;

– творчий рівень, у якому помітне наближення особистісної ієрархії цінностей соціального педагога за змістом і пріоритетами до нормативної системи професійно-етичних цінностей. Соціальний педагог творчого рівня працює і живе, використовуючи професійно-етичні норми як власні орієнтири.

7. Дослідження динаміки рівня сформованості професійно-етичної культури у студентів показало, що до п'ятого року навчання відбувається індивідуалізація у свідомості студентів і акцент переміщується із суспільних цінностей на особисті. Це підтверджує припущення про те, що оптимальним періодом формування у студентів цінностей професійно-етичної культури може бути другий, а краще третій курс навчання.

Технологія навчання студентів повинна будуватись з урахуванням структурних компонентів професійно-етичної культури (пізнавальний, конативний, ціннісно-мотиваційний та особистісно-творчий), і включати такі технологічні процедури: моральна просвіта й етична освіта шляхом оволодіння знаннями про категорії етики, історії моральних, етичних поглядів, змісту зарубіжних професійно-етичних кодексів тощо; моделювання соціально-педагогічних ситуацій, які потребують вияву морально-етичних якостей та пошуки вирішення поставлених у них проблем; використання психолого-педагогічних тренінгів, вправ із метою розвитку вмінь і навичок спілкування і взаємодії; спільна соціально-педагогічна співпраця з педагогами, організація неформального спілкування; створення умов для творчої самореалізації студентів (висунення власних проектів і їх впровадження, організація конкурсів) в умовах соціально-педагогічної практики.

8. Становлення і розвиток професійно-етичної культури соціального педагога здійснюється на основі дотримання таких психолого-педагогічних умов: ознайомлення студентів із професійними знаннями, етичними та гуманістичними цінностями соціально-педагогічної діяльності; наявності широкого спектру практичних форм роботи, спрямованих на розвиток умінь та навичок професійної та міжособистісної взаємодії;

об'єднання всіх компонентів процесу формування професійно-етичної культури в єдину цілеспрямовану систему виховання майбутніх соціальних педагогів у вищому навчальному закладі.

Разом з тим проведені дослідження не висчерпує всіх аспектів формування професійно-етичної культури соціального педагога. Для подальшого вивчення напрямків цієї важливої проблеми вважаємо за доцільне назвати такі, як: управління системою формування професійно-етичної культури, історичний аспект розвитку професійної етики соціального педагога в окремі періоди розвитку України, технології формування професійно-етичної культури студентів у позанавчальний час та ін.

Основний зміст дисертації відображено в 11 наукових публікаціях:

1. Пономаренко О.В. Соціальна педагогіка: історичні передумови становлення та розвитку// Соціалізація особистості/ За загальною редакцією А.Й.Капської. Вип.3. – К.:НПУ, 1999. – С.3-10.

2. Пономаренко О.В. Гуманістичні виховні системи 20-60-х років як досвід соціальної роботи// Соціалізація особистості/ За загальною ред.А.Й.Капської. Вип.4. – К.:НПУ, 1999. – С.33-42.

3. Пономаренко О.В. Етапи становлення професійних стандартів соціального працівника у Сполучених Штатах Америки// Соціалізація особистості/ За загальною ред.А.Й.Капської. Вип.1. К.:НПУ, 2000. – С.78-85.

4. Пономаренко О.В. Історико-методологічні засади соціально-педагогічної діяльності// Соціалізація особистості/ За загальною ред. А.Й.Капської. Вип.3. К.:НПУ, 2000. – С.70-77.

5. Пономаренко О.В. Психолого-педагогічні основи сутності професійно-етичної культури соціального педагога// Соціалізація особистості/ За загальною ред.А.Й.Капської Вип.4. К.:НПУ, 2000 – С.3-10.

6. Пономаренко О.В. Експериментальні технології формування професійно-етичної культури соціального педагога// Наука і сучасність. /Вип.2.Ч.1./ - Збірник наукових праць НПУ ім.М.П.Драгоманова.- К., Логос, 2000. – С.133-142.

7. Пономаренко О.В. Педагогічні умови формування і розвитку професійно-етичної культури майбутніх соціальних педагогів//Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки /Вип.18/. – Збірник наукових праць. Київ-Запоріжжя, 2001.- С.204-208.

8. Пономаренко О.В. Соціальна педагогіка в Україні: історія питання і реалії сьогодення// Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики./Вип.6-7/. – Збірник наукових праць. Одеса, 2000. – С.321-327.

9. Пономаренко О.В. Педагогічні технології формування професійно-етичної культури майбутніх соціальних педагогів// Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки /Вип.19/. – Збірник наукових праць. Київ-Запоріжжя, 2001.- С.145-149.

10. Інноваційні форми становлення професійних стандартів соціального працівника у Сполучених Штатах Америки// Профорієнтація та довузівська підготовка майбутніх спеціалістів: проблеми, досвід, перспективи: Мат.Всеукр.наук.-практ.конф.- Чернігів. – 1999. – С.60-65.

11. Практика соціальної роботи в освіті// Безперервна педагогічна практика студентів як первинна форма їх професійної практичної підготовки: Зб.доп.Всеукр.наук.-метод.конф.- Вінниця. – 1999. – С.42-45.

Пономаренко О.В. Формування професійно-етичної культури соціального педагога. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю – 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Запорізький державний університет, 2001р.

Дисертаційне дослідження присвячено проблемі формування професійно-етичної культури майбутніх соціальних педагогів.

Розкрито сутність, зміст професійно-етичної культури соціального педагога та її структурні компоненти : аксіологічний, технологічний, особистісно-творчий.

Визначено критерії професійно-етичної культури: міра наближення за змістом і пріоритетами до професійно-етичних норм особистої ієрархії цінностей соціального педагога; наявність якостей, які характеризують професійно-етичну культуру соціального педагога і які проявляються у професійній взаємодії; співвідношення “Я – реального” і “Я – ідеального”; узгодженість поведінки соціального педагога у професійній взаємодії зі стандартами поведінки; міру креативності в реалізації професійно-етичних цінностей; виділено три рівні її сформованості: пристосувальний, усвідомлений, творчий.

За результатами дослідження визначені особливості та обґрунтовано соціально-педагогічні умови формування професійно-етичної культури майбутніх соціальних педагогів у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: соціальна робота, соціальний педагог, соціальний працівник професійно-етична культура, професійно-етичні якості, навчальні технології, професійно-етичні цінності.

Пономаренко О.В. *Формирование профессионально-этической культуры социального педагога.* – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. - Запорожский государственный университет, 2001 г.

Диссертация посвящена проблеме формирования профессионально-этической культуры будущих социальных педагогов в высшем учебном заведении.

Понятие “профессионально-этическая культура” социального педагога рассматривается как система моральных ценностей и этических норм, которые стали внутренними убеждениями личности. Раскрыта сущность понятия “профессионализм” как синтеза трех составных: содержания деятельности, эффективности и меры направленности на социально-значимые цели.

Содержание профессионально-этической культуры определяется высоким уровнем социально-педагогических знаний и высоким уровнем владения умениями и технологиями социально-педагогической деятельности.

В ходе экспериментального исследования были выявлены структурные компоненты профессионально-этической культуры, а именно:

а) аксиологический, который характеризует профессионально-этическую культуру как совокупность педагогических ценностей. В роли педагогических ценностей выступают особенности социально-педагогической деятельности, которые позволяют не только удовлетворить потребности социального педагога, но и служат ориентиром его социальной и профессиональной активности, нацеленной на достижение поставленных целей;

б) технологический – определяет пути осуществления социально-педагогической деятельности, способы удовлетворения потребностей в общении, получении новой информации, передачи приобретенного опыта;

в) творческо-личностный, который раскрывает профессионально-этическую культуру социального педагога как специфический способ реализации внутренних сил человека.

На основании теоретического и практического исследования разработана морально-психологическая модель социального педагога и определены

морально-этические качества социально-педагогической деятельности: творческий характер и социальная значимость деятельности, возможность самореализации, любовь к детям, тактичность, уравновешенность, доброжелательность, справедливость, принципиальность, сочувствие, сопереживание, самостоятельность и творчество в принятии решений.

Критериями профессионально-этической культуры социального педагога определено: степень приближения по содержанию и приоритетами к профессионально-этическим нормам личностной иерархии ценностей социального педагога; наличие качеств, которые характеризуют профессионально-этическую культуру социального педагога и проявляются в профессиональном взаимодействии; соотношение “я-реального” и “я-идеального”, что характеризует уровень профессионально-этического развития социального педагога; согласование поведения социального педагога в профессиональном взаимодействии со стандартами поведения; меру креативности в реализации профессионально-этических ценностей.

Сформированность профессионально-этической культуры социального педагога определяется такими уровнями: приспособленческим – ценности профессии не являются личными убеждениями человека; осознанным – в основе поведения специалиста лежит внутренняя мотивация и интерес к профессиональной деятельности; творческим – наблюдается сближение личностной иерархии ценностей социального педагога с приоритетами нормативной системы профессионально-этических ценностей.

В процессе экспериментальной работы определены психолого-педагогические условия, обеспечивающие формирование профессионально-этической культуры, а именно – ознакомление студентов с профессиональными знаниями, этическими нормами и гуманистическими ценностями социально-педагогической деятельности; наличие широкого спектра практических форм работы, направленных на развитие навыков и умений профессионального и межличностного взаимодействия; объединение всех компонентов процесса формирования профессионально-этической культуры в единую целенаправленную систему воспитания будущих социальных педагогов в высшем учебном заведении.

На этапе констатирующего эксперимента результаты опроса показали, что у социальных педагогов-практиков сформирован осознанный и творческий уровень развития профессионально-этической культуры, а у студентов экспериментальных групп – приспособленческий уровень (90.2). Обосновано убеждение в необходимости внедрения в программу обучения студентов социально-педагогических факультетов курса по формированию профессионально-этической культуры на третьем курсе, а именно после второй практики. Чтение экспериментального курса по формированию профессионально-этической культуры дало значительное смещение количества студентов от “приспособленческого” (было 90.2 процента) до “осознанного” (46.8) уровня, а 11.0 процентов достигли “творческого” уровня сформированности профессионально-этической культуры.

Разработаны критерии диагностики сформированности навыков профессионально-этической культуры и обоснована разработка технологий, направленных на оптимизацию процесса формирования этого образования на протяжении всего периода обучения студентов в высшем учебном заведении.

Внедрен учебный курс “Профессионально-этическая культура социального педагога”, который включает в себя такие технологические процедуры, как моральное просвещение, этическое образование через овладение знаниями о категориях этики, истории моральных, этических взглядов, изучение содержания зарубежных профессионально-этических кодексов; моделирование социально-педагогических ситуаций, которые требуют проявления морально-этических качеств; использование психолого-педагогических тренингов, упражнений с целью развития умений и навыков общения и взаимодействия; создание условий для самореализации студентов и

совместной творческой научно-практической работы с преподавателями и социальными педагогами-практиками.

Ключевые слова: социальная работа, социальный педагог, социальный работник, профессионально-этическая культура, профессионально-этические качества, обучающие технологии, профессионально-этические ценности.

Ponomarenko O.V. *Social Pedagogues' Professional-Ethic Culture and it's Forming.*
– The Manuscript.

The Dissertation on winning of scientific candidate degree of pedagogic sciences for speciality 13.00.05. – social pedagogic. – Zaporozhye State University, 2001

The Dissertation is devoted to the problem of Professional-Ethic Culture of the future social pedagogues and it's forming.

In theory substantiated and experimentally led expediency, content and structural components of social pedagogue professional-ethic culture: axiological, technological, personal-creative.

The criteria of professional-ethic culture have been reasoned: the correlation between the content and priorities of professional-ethic norms and standards of the personal values hierarchy of social pedagogue; characteristics of social pedagogue professional-ethic culture, which are needed in the process of professional activity; correlation between “I-real” and “I-ideal”; cooperation of social pedagogue behavior with the standards of professional behavior; the level of creativity in the professional-ethic values realization. Three levels of professional-ethic culture have been formed: adaptive, awarded and creative.

The social-pedagogic condition of the future social pedagogues professional-ethic culture forming in high educational establishments have been defined and reasoned according to the results of research.

Key words: social work, social pedagogue, social worker, professional-ethic culture, professional-ethic characteristics, study technologies, professional-ethic values.